

**Późne stwierdzenie *Anax ephippiger* (BURMEISTER, 1839) (Odonata: Aeshnidae)
w Polsce południowej**

A late record of *Anax ephippiger* (BURMEISTER, 1839) (Odonata: Aeshnidae)
in southern Poland

Maria WISZNIOWSKA¹, Paweł BUCZYŃSKI²

¹ul. Pod Kasztanami 79/1, 40-462 Katowice; e-mail: wiszniowscy01@interia.pl

²Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Zakład Zoologii, ul. Akademicka 19, 30-033 Lublin;
e-mail: pawbucz@gmail.com

Abstract. A male of *Anax ephippiger* was recorded on 8 October 2018 at the “Górnik” Pond in Katowice-Giszowiec (S Poland, 50°12’56” N, 19°04’31” E, UTM: CA66). One of the latest in both Poland and central-eastern Europe, this record is discussed in the context of this species’ distribution and biology. A third generation can be ruled out, because the second generation in Poland emerges late (2nd half of July – 1st half of August) and larval development takes at least 80-90 days. The options considered are: (1) direct, late migration from the south; (2) the exceptionally late emergence of the 2nd generation in Poland, possibly resulting from later migration from the south than usual; (3) the return migration of an individual from a population that reproduced farther north. It is worth noting that the date of this Katowice record coincides with the return migration period in central Asia.

Key words: Odonata, dragonflies, *Anax ephippiger*, late record, October, late northward migration, return migration

W dniu 8 X 2018 r., w godzinach popołudniowych, pierwsza autorka tej pracy obserwowała ważki nad stawem „Górnik” w Katowicach (50°12’ N, 19°04’ E, UTM: CA66). Leży on we wschodniej dzielnicy Katowic – Giszowcu, po obu stronach ul. Adama, która rozdziela go na małą część zachodnią (ok. 0,18 ha) i dużą wschodnią (ok. 1,29 ha) (pomiar powierzchni wykonano narzędziami dostępnymi w serwisie geoportal.gov.pl oraz w oparciu o opublikowane w nim mapy i zdjęcia lotnicze). Otacza go las mieszany. Przez staw przepływa strumień Bolina Południowa. Poziom wody w zbiorniku jest bardzo zmienny, latem i jesienią duża część dna jest zwykle odsłonięta; tak było też w 2018 r., kiedy po upalnym i suchym lecie staw całkowicie wysychł (Fot. 1).

Pogoda nie sprzyjała obserwacjom ważek: temperatura powietrza wynosiła 18-20°C, wiał wiatr, niebo było zachmurzone, tylko chwilami przebłyskiwało słońce. Ważki były mało aktywne, nad stawem obserwowano tylko po jednym osobniku *Sympetrum* sp. i *Lestes virens* (CHARPENTIER, 1825). Jednak o godzinie 14.49 na brzegu północnym części wschodniej stawu, w gęstym szuwarze pałkowo-trzcinowym (*Typha* sp., *Phragmites australis* (CAV.) TRIN. ex STEUD.), udało się zauważyć siedzącą, dużą ważkę: samca *Anax ephippiger* (BURMEISTER, 1839) (Fot. 2).

Fot. 1. Wyschnięty staw „Górnik” (8.10.2018 r.).
Photo 1. The dried out “Górnik” Pond (8.10.2018).

Fot. 2. *Anax ephippiger*, Katowice-Giszowiec, staw „Górnik” (8.10.2018 r.).
Photo 2. *Anax ephippiger*, Katowice-Giszowiec, the “Górnik” pond (8.10.2018).

Ważki nad stawem „Górnik” są obserwowane systematycznie od pięciu lat. W latach 2014-17 stwierdzono tu 41 gatunków tych owadów, w tym z tzw. ważek ciepłolubnych: *Aeshna affinis* VANDER LINDEN, 1820, *Orthetrum albistylum* (SELYS, 1848), *O. coerulescens* (FABRICIUS, 1798), *Sympetrum fonscolombii* (SELYS, 1840) i *S. meridionale* (SELYS, 1841) – te dane podsumowano w pracy WISZNIOWSKIEJ (2017). Obserwacje kontynuowano także w tym roku, dzięki czemu liczba stwierdzonych gatunków wzrosła do października o dalszych 5: *Coenagrion pulchellum* (VANDER LINDEN, 1825), *Gomphus vulgatissimus* (LINNAEUS, 1758), *Ophiogomphus cecilia* (FOURCROY, 1785), *Orthetrum brunneum* (FONSCOLOMBE, 1837) (kolejny gatunek ciepłolubny) oraz *S. flaveolum* (LINNAEUS, 1758). *Anax ephippiger* jest więc już 47. gatunkiem zaobserwowanym na omawianym stanowisku – czyli stwierdzono tu aż 63,5% fauny krajowej, liczącej obecnie 74 gatunki (BERNARD i in. 2009, BUCZYŃSKI i in. w druku).

A. ephippiger cechuje współcześnie rozmieszczenie paleotropikalne, zaś w ujęciu chorologicznym jest on związany z półsuchymi obszarami Afryki subsaharyjskiej i Azji południowo-zachodniej. W Polsce stwierdzono go pierwszy raz dopiero w 1992 r., choć zapewne pojawiał się u nas już wcześniej, i do 2008 r. odnotowano 14 razy, najdalej na północ – w Wielkopolsce i w rejonie Puszczy Białowieskiej (BERNARD i in. 2009). Do dziś notuje się go rzadko i nieregularnie oraz głównie na południu kraju, choć obserwowano go też na Suwalszczyźnie (BUCZYŃSKI i in. 2011). Jednak należy wziąć pod uwagę, że będący obligatoryjnym migrantem *A. ephippiger* regularnie dokonuje inwazji na obszary nawet bardzo dalekie od strefy subtropikalnej, będąc np. jedyną ważką pojawiającą się na Islandii – gdzie stwierdzono go już w latach 60-tych XX w. W części Europy, w której leży Polska, te migracje sięgają obecnie do Szwecji południowej i do pogranicza Litwy i Łotwy (KALKMAN i MONNERAT 2015). Dlatego obserwacja gatunku w Katowicach jest oczywiście godna uwagi, ale mało wnosi do wiedzy o rozmieszczeniu gatunku: jest to kolejne stwierdzenie na obszarze, na którym ten gatunek był już notowany i, gdzie jego kolejne obserwacje są oczekiwane.

O wiele bardziej interesujący jest fakt stwierdzenia imago *A. ephippiger* w I dekadzie października – czyli dość późno: czas lotu imagines w Europie kończy się dokładnie w tym okresie, jednak w Europie Środkowej następuje to nieco wcześniej, np. dane ze znacznie lepiej zbadanych niż polskie, populacji niemieckich wskazują już na koniec września. Jedynie na Bałkanach można obserwować ten gatunek do końca listopada (WILDERMUTH i MARTENS 2014, KALKMAN i MONNERAT 2015). Osobnik obserwowany w Katowicach należał do II generacji, której przeobrażenie w Polsce trwa do I połowy sierpnia (wyniki zebrane w kraju najpóźniej, pochodziły prawdopodobnie z 7-11 VIII – BERNARD i MUSIAŁ 1995). Zatem jeśli ten osobnik rozwinął się w Polsce, to jego wiek wynosił ok. dwóch miesięcy. Teoretycznie jest to możliwe – ŁABĘDZKI (1982) notował u pokrewnych żagnic (*Aeshna* spp.) czas życia do 52 dni – jednak tak stare osobniki mają zwykle pościerane, uszkodzone skrzydła, czego nie widać u samca z Katowic (Fot. 2). Te wątpliwości wpisują się w dyskusję o losie II generacji *A. ephippiger* w Polsce i w części północnej Europy, który wciąż nie jest znany (BERNARD i in. 2009).

Możliwych wyjaśnień jest kilka, choć jedno – kuszące – można odrzucić od razu. Na pewno nie chodzi o III pokolenie (II rodzime), ponieważ czas rozwoju gatunku w Polsce to 80-90 dni (BERNARD i MUSIAŁ 1995). Przy wylęgu II generacji najwcześniej w lipcu, wylot III generacji mógłby mieć miejsce dopiero w listopadzie – czyli raczej wiosną następnego roku, bo przeobrażenie się ważki w listopadzie w naszym klimacie nie jest możliwe. Zresztą, nie jest możliwe też przezimowanie larw *A. ephippiger*: skrajnie północne miejsca w Europie, gdzie były notowane takie przypadki, leżą na południu Hiszpanii i Francji (KALKMAN i MONNERAT 2015). Za to w przypadku omawianej obserwacji może chodzić o osobnika, który wylął się u nas wy-

jatkowo późno – np. pochodzącego z populacji powstałej wskutek jakiejś późniejszej niż zwykle migracji; wiemy na ten temat wciąż za mało. Być może też jest to osobnik, który rozwinął się gdzieś na południe od Polski i przyleciał jako późny migrant. Bardzo ciepła i stabilna pogoda w 2018 r. niewątpliwie temu sprzyjała. Na możliwość migracji *A. ephippiger* z basenu Morza Śródziemnego na północ przez cały rok zwraca uwagę DIJKSTRA (2014). Wreszcie, być może jest to osobnik, który rozwinął się gdzieś dalej na północ (w Polsce centralnej? jeszcze dalej?) i był podczas migracji powrotnej na południe, analogicznej do wędrówek notowanych w Azji (BORISOW 2011). Zgadzałyby się nawet czas obserwacji: BORISOW (2011) stwierdzał takich migrantów powrotnych w okresie od 28 IX do 13 X.

Powyższe wątpliwości pokazują, jak wiele jest luk w naszej wiedzy o ważkach, nawet w będącej kolebką odonatologii Europie Środkowej. Wciąż potrzebne są systematyczne obserwacje terenowe. W przyszłości, w razie stwierdzenia I pokolenia *A. ephippiger* warto przede wszystkim kontynuować obserwacje na danym stanowisku, sprawdzić, czy i kiedy nastąpiło wyjście imago, po czym w miarę możliwości obserwować ich losy.

Piśmiennictwo

- BERNARD R., MUSIAŁ J. 1995. Observations of an abundant occurrence of *Hemianax ephippiger* (BURMEISTER, 1839) in western Poland in 1995 (Odonata: Aeshnidae). Opuscula zoologica Fluminensia, 138: 1-9.
- BERNARD R., BUCZYŃSKI P., TOŃCZYK G., WENDZONKA J. 2009. Atlas rozmieszczenia ważek (Odonata) w Polsce. A distribution atlas of dragonflies (Odonata) in Poland. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- BORISOW S.N. 2011. Strekozy migranty w Srednei Azii. Soobščenie 1. *Anax ephippiger* (BURMEISTER, 1839). Ewrazjackii entomologičeskii Žurnal, 10 (2): 125-130.
- BUCZYŃSKI P., BUCZYŃSKA E., MICHALCZUK W. w druku. From southern Balkans to western Russia: do first Polish records of *Pantala flavescens* (FABRICIUS, 1798) (Odonata: Libellulidae) indicate a migration route? Journal of the Entomological Research Society.
- BUCZYŃSKI P., DAWIDOWICZ Ł., WAGNER G., JARSKA W. 2011. *Anax ephippiger* (BURMEISTER, 1839) (Odonata: Aeshnidae) w polskiej części Pojezierza Litewskiego. Odonatrix, 7 (2): 48-49.
- DIJKSTRA K.-D.B. (red.) 2014. Libellen Europas. Der Bestimmungsführer. Haupt, Bern.
- KALKMAN V.J., MONNERAT C. 2015. *Anax ephippiger* (BURMEISTER, 1839). [w:] J.-P. BOUDOT, V.J. KALKMAN (red.). Atlas of the European dragonflies and damselflies. KNNV Publishing, The Netherlands: 169-171.
- ŁABĘDZKI A. 1982. Badania nad rozproszeniem w terenie i długością życia niektórych gatunków ważek (Odonata). Roczniki Akademii Rolniczej w Poznaniu, 140: 77-90.
- WILDERMUTH H., MARTENS A. 2014. Taschenlexikon der Libellen Europas. Quelle & Meyer, Wiebelsheim.
- WISZNIOWSKA M. 2017. Wążki (Odonata) obserwowane nad Stawem „Górnik” w Katowicach (Polska, Górny Śląsk). Odonatrix, 13 (5): 1-5.